

УДК159.923:316.6-061.2

Гришук Юлія Володимирівна

молодший науковий співробітник НДЛ освітології
Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ
asthma@ukr.net

ПІДЛІТКОВА СУБКУЛЬТУРА: ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ГРУПОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано основні психологічні та соціально-групові особливості учасників підліткових субкультур. Розглянуто систему цінностей підлітків, які є учасниками субкультури та характерні зміни у їх поведінці. Охарактеризовано специфіку формування підліткових субкультур; визначено риси підліткової субкультури на рівні дозвілєвої самореалізації. Автор наголошує на тому, що соціально-психологічні особливості учасників підліткових субкультур залежать не лише від відносин в середині субкультури, але й і від ставлення до них суспільства.

Ключові слова: віктимність; підліткова субкультура; субкультурна підліткова психологія.

Розвиток культури визначається духовним потенціалом молодого покоління, саме тому сучасне суспільство одним із найважливіших своїх завдань бачить формування культури особистості дитини.

Підлітковий вік – суперечливий і найважчий з усіх періодів розвитку людини. Він характеризується виникненням потреб у сепарації та відокремленні від батьків, у запереченні їх авторитету, в опозиційності. Дані потреби та психологічні особливості роблять можливим входження підлітка до різноманітних субкультур і молодіжних об'єднань. Бо саме там він вчиться самовиражатися, спілкуватися, особливим представниками протилежної статі, «приміряти» на себе ролі дорослих людей та дорослої поведінки, отримує підтримку та схвалення. Інша річ, що часто такі субкультурні угруповання є радикальними, схиляють до агресивної поведінки стосовно себе чи стосовно інших людей. Тому соціальний педагог у своїй роботі повинен вміти визначити учасників тих чи інших молодіжних субкультур, виявляти їхні особливості та мінімізувати негативні впливи останньої на процес виховання особистості підлітка.

Вивчення молодіжних неформальних культур відносно новий напрям, що активно розвивається у вітчизняних гуманітарних науках. Найбільш численними є

дослідження молодіжної субкультури, які розкривають соціально-філософські (С. І. Левікова), соціально-управлінські (Г. М. Іващенко), соціально-психологічні (Л. В. Шабанов) аспекти даного феномену. Вивчені також окремі різновиди молодіжної субкультури (І. І. Клявіна, Б. В. Купріянов, А. Е. Подобін), процеси їх становлення (І. Е. Петрова), взаємодія молодіжної субкультури з соціальними інститутами (А. А. Артюх, С. А. Вороніна) та формами суспільної свідомості (Ю. А. Сошин), регіональні характеристики диференціації субкультури молоді (М. В. Блохіна). Соціальні педагоги – О. В. Безпалько, А. В. Мудрик, С. С. Пальчевський, розглядають явище субкультури як один із мезочинників впливу на соціалізацію особистості. Великий внесок до вивчення неформальних злочинних молодіжних груп зробили такі зарубіжні автори, як Ш. Айзенштадт, Д. Бааке, Р. Браунгарт, Т. Джеферсон та інші.

Уявлення про значення молодіжної субкультури в сучасній культурі суперечливі. Це пов'язано з відсутністю ставлення питання про теоретичні основи молодіжних субкультур. Очевидно, що відсутність уваги до молодіжної субкультури, до стану міжособистісних відносин знаходить свій прояв в особистісних проблемах і в дестабілізації організаційних структур суспільства.

Метою статті є аналіз психологічних та соціально-групових особливостей учасників підліткових субкультур.

Елементи субкультури виявляються в культурі сучасної молоді в Україні. Її визначальною характеристикою в Україні є феномен суб'єктивної «розмитості», невизначеності, відчуження від основних нормативних цінностей (цінностей більшості). Так, у чималого числа молодих людей відсутня чітко виражена особистісна самоідентифікація, яскраво виражені стереотипи поведінки, що обумовлюють деперсоналізацію установок. Позиція відчуження в його екзистенційному переломленні проглядається як у відношенні до соціуму, так і в контркультурній спрямованості молодіжного дозвілля [10, 18].

В соціальній психології В.В. Занковим та В.Ю. Хотінцом активно розглядається поняття «субкультурна підліткова психологія». Також на сучасному

етапі широкого розвитку набувають дослідження специфіки підліткової субкультури в контексті гендерних досліджень [3, 44].

Субкультурність підліткової субкультури визначається морфологією організації підлітків, які прагнуть до самостійності, автономного існування в межах загальноприйнятої культури, яка проявляється в наявності специфічних параметрів свідомості та поведінки.

З метою дослідження специфіки підліткової субкультури України, варто визначити особливості її формування та характерні зміни у поведінці підлітка, серед яких слід відзначити наступні:

- чутливість до думки навколишніх з приводу зовнішності, знань, здібностей. Підлітки стають вразливі, уникають помилок. Вони хочуть виглядати краще, ніж усі, і справляти гарне враження;

- реакції емансипації, тобто прагнення вивільнитися з-під контролю, опіки дорослих, зовнішнє бунтарство, демонстративність. Сила такої реакції визначається тими умовами, в яких виховується підліток і виявляється в таких рисах, як упертість, підкреслення правильності своєї думки, грубість і навіть агресивність щодо старших, повне ігнорування їх вимог. Вихід з-під контролю старших може сприяти вибору підлітком негативного середовища;

- потреба у довірчому спілкуванні. Підлітки хочуть, щоб їхню думку поважали. Хочуть бути почутими. Важко переживають, коли їх перебивають, не дослухавши;

- потреба у спілкуванні та дружбі, страх бути відкинутим. Часто уникають спілкування через те, що бояться «не сподобатись» [5, 71]. Тому багато хто не може сформувати глибокі міжособистісні стосунки;

- прагнення бути прийнятим у своїй соціальній ролі – потреба бути ідентифікованим з однолітками, що володіють значимими якостями;

- реакція «хоббі». Всі підлітки чимось захоплюються. Різносторонність цих захоплень безмежна. Поведінкова реакція «хоббі» пояснює належність підлітків до багатьох неформальних угруповань;

– реакція групування з однолітками (одна із найвизначніших у поведінці підлітка). Заняття, які впливають на соціальний статус серед однолітків, спілкування з ними – одні із цілей психічного розвитку дитини [6, 42].

Тому, одним із найпоширеніших принципів формування субкультури виступає віковий принцип, за яким молодіжна субкультура підлітків – це своєрідна спроба побудувати суспільство ровесників-однодумців і утвердити свій власний спосіб життя, відмінний від дитячого та дорослого.

Отже, підлітки, віком від 11-12 до 14-15 років, об'єднуються у субкультури, для яких характерні певні звичаї, норми та цінності. Регулятором соціальної поведінки та інтересів в таких групах виступає спільний спосіб життя, який яскраво проявляється в стилі одягу, манерах, специфічних захопленнях.

Для підлітка субкультура виконує функції вибору та знаходження власних норм поведінки і спілкування в ситуаціях засвоєння нових соціально-культурних ролей [1, 293].

Ю.Г. Волков і В.І. Добренєков вважають, що на рівні дозвіллевої самореалізації підліткову субкультуру відрізняють наступні риси:

– «західний» напрямок культурних потреб та інтересів. Цінності національної культури, як класичної, так і народної, витісняються схематизованими стереотипами – зразками масової культури, орієнтованої на навіювання «західного, американського способу життя» в його примітивному відтворенні. Такий напрям культурних інтересів має більш широку сферу застосування: художні образи екстраполюються на рівні групової та індивідуальної поведінки підлітків і проявляються в таких рисах соціальної поведінки, як прагматизм, суворість, прагнення досягнути матеріального благополуччя будь-якими засобами;

– пріоритет споживчих інтересів над креативними, творча самореалізація, як правило, відсутня;

– слабка індивідуалізація і винахідливість культури. Вибір тих чи інших культурних цінностей частіше пов'язаний із груповими стереотипами достатньо суворого характеру, а також з пристойною ієрархією цінностей в групі [2, 36].

Л. В. Шабанов виділяє наступні психологічні особливості, які є характерними для учасників підліткових субкультур: висока афективна зарядженість поведінкових реакцій; імпульсивний характер реагування на фруструючу ситуацію; короткочасність реакцій з критичним виходом; низький рівень стимуляції; недиференційована направленість реагування; високий рівень готовності до девіантних дій [9, 126].

Вивчаючи соціально-психологічні характеристики, Д. І. Фельдштейн стверджував, що для таких підлітків властива інертність, агресивність, зухвалість, зневажливе ставлення до старших, схильність до плаксивості, тривожність і безвідповідальність. В свою чергу, С. А. Кулаков акцентує увагу на прогалинах в різних сферах. Так, в поведінковій сфері – це уникання проблем і небажання їх вирішувати, нестабільність відносин з оточуючими, однотипний спосіб реагування на фрустрацію і труднощі, відсутність критичної оцінки своїх дій; в афективній сфері – це емоційна лабільність, швидке виникнення тривоги та депресії; в мотиваційній сфері – блокування потреб в захисті, свободі, приналежності до референтної групи; в когнітивній сфері спостерігається порушення системи підведення підсумків, наявність «глобальних» висновків, формування яких здійснюється при відсутності доказів щодо їх аргументації, та перфекціонізм [7].

Дослідження особистісного розвитку підлітків із територіальних субкультур І. А. Семікашева показує, що в учасників субкультур більше виражена ідентифікація з батьками та майже відсутня із вчителями. Крім того, вони краще орієнтовані на недиференційовану групу, а не на конкретних людей. Сильний вплив групи пов'язаний із відчуттям власної анонімності, вчиняючи «як усі», підліток втрачає почуття відповідальності за власні вчинки [5, 58].

Деяких учасників підліткових субкультур поєднують з такою соціально-психологічною властивістю як віктимність (віктимогенність). Віктимність – це набуття людиною фізичних, психічних, соціальних ознак, які передбачають перетворення її в жертву (Г. І. Шнайдер). Як відзначають О. С. Ваханський та А. І. Наумов, мотивація жертви має в своїй основі задоволення потреби в безпеці,

повазі, забезпечені спокою [9, 269]. Основними соціально-психологічними індикаторами віктимогенної особистості Ю. А. Клейберг називає наступні:

- тривожність і внутрішня напруга (невизначене занепокоєння, відчуття внутрішньої напруженості, важкий душевний дискомфорт; тривожні очікування і відчуття небезпеки, постійний пошук можливої загрози);

- емоційна в'язкість (фіксація афекту, зосередженість на значимих об'єктах, психотравмуючих обставинах, невдачах і образах; консервативні погляди, дотримання звичок, емоційна нестриманість);

- емоційна монотонність (суха мова, обмежена жестикуляція, інтелект не бере участі в оцінці внутрішніх і зовнішніх впливів);

- емоційна тупість (відсутність реакцій, які включають морально-етичні та естетичні почуття, недорозвиток чи втрата вищих емоцій, «моральна ідіотія», чи олотімія);

- втрата емоційного резонансу (відмежування від зовнішнього світу, порушення природного енергетичного обміну між індивідом і соціальним середовищем);

- конфліктність (висока тривожність, імпульсивність, низький рівень комунікативних здібностей та мотивації досягнень, неадекватна самооцінка, різні рівні неадаптованості. Спрямованість конфліктного характеру може проявлятися в духовній сфері: чергуються позитивні й негативні вчинки; критерії позитивного виділені, але не чітко, критерії негативного відсутні; мотиви поведінки впливають із настрою);

- суїцидальні тенденції (внутрішня активна форма суїцидальної поведінки, включає суїцидальні думки, планування та підготовку до суїцидальних дій). Суїцидальні думки та поведінкові тенденції можуть виступати наслідком порушень у когнітивній сфері – ірраціональна «катастрофічна» установка, при якій окремі події, що відбуваються у житті, сприймаються як катастрофічні [8, 130].

Є. В. Змановська зазначає, що більшість суїцидів здійснюються через психічні розлади, наприклад підліткову депресію, яка ускладнюється відчуттям втоми та

нудьги, фіксацією уваги на дрібницях, схильністю до протестів і непослуху, зловживанням наркотиків та алкоголю. Щодо останнього – наркотики та алкоголь вживаються учасниками субкультур часто та у великій кількості, оскільки вони відіграють важливу, інколи ключову роль у спілкуванні та налагодженні міжгрупових стосунків [4, 117].

Отже, мета вживання: подолання підліткових комплексів у спілкуванні; демонстрація асоціальної поведінки як форми протесту; демонстрація своєї незвичайності; об'єднання групи навколо ритуалу. Але належність до субкультури не є підставою для діагностування наркоманії. Варто навіть зазначити, що, якщо підлітки починають вживати психотропні речовини, вони поступово втрачають риси «своєї» групи, адже пошук наркотиків з часом стає провідним мотивом їхньої діяльності.

Також важливо розглянути систему цінностей підлітків, які є учасниками субкультур, так як ціннісні орієнтації виступають вагомим фактором мотивації поведінки як окремої особистості, так і групи в цілому.

Для представників підліткових субкультур найбільш важливими являються такі блоки цінностей як:

- якості особистості;
- спілкування;
- свобода та незалежність;
- здоров'я [7, 7].

Цінність «здоров'я» є своєрідним інструментом для досягнення успіху серед представників своєї групи. Такі цінності як «свобода» та «спілкування» є дефіцитними, тому виступають у ролі ідеальної цілі. «Якості особистості» стають пріоритетними за рахунок потреби в становленні власного «Я». Взагалі, цінності варто розуміти як компонент соціальної системи, наділений особливим значенням в індивідуальній свідомості підлітка, які формуються в певній ієрархії в залежності від групи, способу життя і соціальних умов.

Можемо зробити висновок, що соціально-психологічні особливості учасників підліткових субкультур залежать не лише від відносин в середині субкультури, але й і від ставлення до них суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власова О. І. Педагогічна психологія: Навч. посібник / О. І. Власова. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
2. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура / М. М. Закович. – К.: Знання, 2007. – 468 с.
3. Занков В. В. Половые, гендерные и личностные различия в понимании моральной дилеммы / В. В. Занков // Психол. Журнал. – 2004. – № 1. – 86 с.
4. Иовчук Н. М. Депрессии у подростков / Н. М. Иовчук // Детская социальная психиатрия для непсихиатров. – СПб.: Питер, 2008. – 190 с.
5. Левикова С. И. Молодежная субкультура: Учеб. для студ. пед. вузов / С. И. Левикова. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 608 с.
6. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 200 с.
7. Ольшанский Д. Неформалы: групповой портрет в интерьере / Д. Ольшанский // Школьный психолог. – 2002. – № 7. – 46 с.
8. Хархан О. М. Психологічні особливості віктимної поведінки підлітків / О. М. Хархан // Наука і освіта. – 2004. – № 8-9. – 180 с.
9. Шабанов Л. В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: Социальный протест или вынужденная маргинальность / Л. В. Шабанов. – Томск: Томский государственный университет, 2005. – 399 с.
10. Шимановський М. М. Молодіжна субкультура в контексті соціального виховання / М. М. Шимановський // Проблеми педагогічних технологій. – 2004. – № 3-4. – 50 с.

Рецензент

Галицька М. М. – канд. пед. наук

Стаття надійшла до редакції 04.09.2014

ПОДРОСТКОВАЯ СУБКУЛЬТУРА: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ГРУППОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Гришук Юлия Владимировна

младший научный сотрудник НИЛ освитологии
Киевский университет имени Бориса Гринченко, г. Киев
asthma@ukr.net

Аннотация. В статье проанализированы основные психологические и социально-групповые особенности участников подростковых субкультур. Рассмотрена система ценностей подростков, которые являются участниками субкультур и характерные изменения в их поведении. Охарактеризовано специфику формирования подростковых

субкультур; определено черты подростковой субкультуры на уровне досуговой самореализации. Автор подчеркивает, что социально-психологические особенности участников подростковых субкультур зависят не только от отношений внутри субкультуры, но и от отношения к ним общества.

Ключевые слова: виктимность; подростковая субкультура; субкультурная подростковая психология.

TEENAGESUBCULTURE: PSYCHOLOGICALANDSOCIOGROUPFEATURES

Yuliya V. Hryshchuk

senior researcher of Osvitology Lab
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv
asthma@ukr.net

Abstract. In the article analyzes the basic psychological and socio group features members of teenage subcultures. The system of values teenagers who are members of subcultures and characteristic changes in their behavior. Characterized specificity of formation of teenage subcultures; defined features of teenage subcultures at leisure fulfillment. The author emphasizes that social and psychological characteristics of members of teenage subcultures depend not only on their relation in the middle of the subculture, but also on attitudes of society.

Keywords: victimhood; teenage subculture; subcultural teenage psychology.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Vlasova O. I. Educational psychology: Training. guide / O. I. Vlasova. – K.: Lybid, 2005. – 400 p. (in Ukrainian)
2. Zakovych M. M. Culture: Ukrainian and Foreign Culture / M. M. Zakovych. – K.: Znannia, 2007. – 468 p. (in Ukrainian)
3. Zankov V. V. The sexual, gender and personality differences in the understanding of moral dilemmas / V. V. Zankov // *Psichol. Zhurnal.* – 2004. – # 1. – 86 p. (in Russian)
4. Iovchuk N. M. Depression in teenagers / N. M. Iovchuk // *Detskaja social'naja psihiatrija dlja nepsihiatrov.* – SPb.: Piter, 2008. – 190 p. (in Russian)
5. Levikova S. I. Youth subculture: Textbook for students of pedagogical universities / S. I. Levikova. – M.: FAIR-PRESS, 2004. – 608 p. (in Russian)
6. Mudrik A. V. Social pedagogy: Textbook for students of pedagogical universities / Podred. V. A. Slastenina. – 3-e izd., ispr. i dop. – M.: Izdatel'skij centr «Akademija», 2003. – 200 p. (in Russian)
7. Ol'shanskij D. Informals: a group portrait in the interior / D. Ol'shanskij // *Shkol'nyj psiholog.* – 2002. – #7. – 46 p. (in Russian)
8. Kharkhan O. M. Psychological characteristics of victim behavior among adolescents / O. M. Kharkhan // *Nauka i osvita.* – 2004. – #8-9. – 180 p. (in Ukrainian)
9. Shabanov L. V. Socio-psychological characteristics of youth subcultures: Social protest and forced marginality / L. V. Shabanov. – Tomsk: Tomskij gosudarstvennyj universitet, 2005. – 399 p. (in Russian)
10. Shymanovskiy M. M. Youth subculture in the context of social education / M. M. Shymanovskiy // *Problemy pedagogicheskikh tekhnologij.* – 2004. – #3-4. – 50 p. (in Ukrainian)